

Cseppben a tenger, tengerben a csepp.

Horváth Barna, a szociológus

Zsidai Ágnes

CSc (PhD), Dr. habil.

ELTE, ÁJK, Jog-és Társadalomelméleti Tanszék

zsidaiaignes@ajk.elte.hu

Összefoglalás. Horvát Barna (1896–1973) az újkantianus ismeretelméletet és módszertant, valamint az angolszász indíttatású pragmatikus-empirikus processzuális (jog)szemléletet „egybenező” szinoptikus társadalom- és jogbölcselete a magyar polgári eszmetörténet egyik vitathatatlanul legeredetibb, ugyanakkor a nemzetközi és hazai jogtudomány által legellentmondásosabban megítélt elmélete. A tudós kora társadalom- és eszmetörténeti szituációját, benne saját személyiségét s ennek teoretikus végiggondolását mint „testet öltött paradoxont” éli át és értelmezi. E tanulmány annak bemutatására vállalkozik, hogy a szükségszerűség és szabadság, tény és érték között feszülő hiatus irracionális szinoptikus áthidalása segítségével Horváth hogyan alapozza meg a társadalom fogalmát, annak különböző objektívációit, fejlődési törvényszerűségeit, továbbá az azt kutató szociológia szerkezetét.

Kulcsszavak: tudásszociológia, szükségszerűség és szabadság, társadalmi és természeti környezet, magatartás, társadalmi objektívációk, eljárás, egyenes/csökkenő arányú fejlődés, szinopszis

Abstract. *Ocean in the drop, drop in the ocean.* Barna Horváth, the sociologist of law

Barna Horváth's (1896–1973) synoptic social- and legal philosophy, that coexamines the neo Kantian epistemology and methodology together with the pragmatic-empirical (legal) perspective motivated by the Anglo-Saxon tradition, is one of the undisputedly most unique theory of the Hungarian bourgeois intellectual history, however, it is judged most controversially by the international and domestic jurisprudence. The scientist is experiencing and interpreting the social- and intellectual historical situation of his age and his own personality within it, and also the thinking through of this as “embodied paradox”. This study aims to reveal how Horváth, with the help of the synoptic bridging of the high tension of the ‘hiatus irrationalis’ that is between necessity and freedom, and fact and value, establishes the concept of society, and the various objectivations, and principles of its progress, and furthermore, he lays the grounds of the structure of sociology that analyses it.

Keywords: sociology of knowledge, necessity and freedom, social and natural environment, behaviour, social objectivations, process, linear/decreasing rate of progress, synopsis

Horváth Barnát jogásznak, jogfilozófusnak, jogbölcseletnek, jogszociológusnak nevezni nem tudomány-rendszertani probléma. Csak nézőpont, vagyis perspektíva kérdése. Sőt, ilyen erővel nevezhetném filozófusnak, politológusnak, lélek-búvárnak, esztétának is. Miért ne tarthatnám szociológusnak? De vajon miből fakad ez a sokszínűség, nyitottság, átjárhatóság Horváth egyébként átgondolt, jól felépített, konzekvens, mégis meglepetésekkel teli, végletes ellentéteket kezelő, nagy magyarázó erővel és heurisztikus értékkel bíró életművében? Miben rejlik a trouvaille, hogy az ouvre-ban bármerre kalandozhatunk: kiindulhatunk pl. a szerelem, a barátság intim kapcsolatából, a műélvezetből, a hős tragikus sorsából, a gondolkodás utópikus szerkezetéből, az elemi joghelyzetekből, a szokásokon, divaton, a nyelven, a közvéleményen keresztül eljuthatunk a jog alapját képező nagy társadalomszervező objektivációig (gazdaság, harc, hatalom, műveltség), végül a legfejlettebb eljárásig: magáig a jogig, de meg is fordíthatjuk a sorrendet. Bárhol kiléphetünk, bekapcsolódhatunk a gondolatmenetbe: minden csepp a tengerben, tenger a cseppben – Horváth mindent képes egybelátni és egyben láttatni –, mert nála „minden” *szinoptikus szerkezetű*.

Mégis miben gyökerezik, miből fakad ez a látásmód? A „rejtély” megoldása feltehetőleg abban a *tudásszociológiai* és hermeneutikai tételben rejlik, hogy egyetlen mű sem függetleníthető a gondolkodói, alkotó *személyiségétől*, előítéleteitől és világnézetétől, hitvallásától, valamint a kor *társadalmi és eszmetörténeti szituációjától*, azoktól a nagy kultúrproblémáktól, melyek erőterében az alkotó személyiségének és művének „egysége” kifomálódik. A személyiség és a mű születésének kortörténeti szituációhoz és életpályához való kötöttségével Horváth Barna nemcsak hogy tisztában volt, hanem ezt tette a lehetséges megértés maximájává mind saját önmegértése, mind pedig művének interpretálója számára. „Nézeteink végső kialakulását mindenekelőtt azok az emberek határozzák meg, akikkel megadatott találkozunk, könyvek, amelyekhez megadatott tartozunk, valamint azok a történelmi események, amelyeknek megadatott, hogy tanúi legyünk...”¹ Tudatosan vagy öntudatlanul, de mindig a világ- és önmegértésünk történetének értelemhorizontján mozgunk, csakis ott találhatjuk meg önmagunkat és ott találkozhatunk másokkal – fogalmazhatnánk tovább Horváth Barna hermeneutikai maximáját. Ha Gadamer Hermész német nagykövete,² originális életművével Horváth Barnát méltán nevezhetjük magyar konzuljának.

„A szerző nézeteitől mi sem áll távolabb, mint a dogmatikus merevség... Legszívesebben egész elméletét egyetlen szkeptikus zárójelbe tenné.”³ – írja *A jogelmé-*

1 Horváth 1993. 8–9.

2 Korcsog 2002.

3 Horváth 1937. Előszó. III.

let vázlata című művének előszavában. A szinoptikus jogelmélet nem arról szól, „amiben vakon hiszünk, hanem csak arról, amiben aránylag még a legkevésbé kétkedünk, aminél jobbat nem látunk, amit azonban mindennap vitássá teszünk, s amit cáfolni vagy jobbal pótolni vagy kiegészíteni érdemes”.⁴ Ez a gondolkodói hitvallás azt a meggyőződést sugallja, hogy a gondolkodás kritikai-reflexív természetétől sohasem találhat nyugalmat, a hit abszolút, vagy a mindig csak konvencionális érvényességgel bíró tudás ideiglenes, relatív, véges bizonyosságaiban. Az igazság abszolutizmusokat feloldó relativitása és az örök kétkedés megkegyelmentlenségében való meggyőződés ugyanakkor nem jelenti azt, hogy az igazságigény és igazságkeresés értelmetlen, reménytelen vállalkozás, a tárgyról való tudományos gondolkodás, s egyáltalán maga a gondolkodás, lehetetlen volna.

„*Ahogy élünk, úgy gondolkodunk.*”⁵ – vallja önéletrajzában. A befogadónak, ahhoz, hogy találkozzon a Művel, meg kell tehát ismerkednie a személyiséggel és korról, hogy ezáltal visszatálcálhasson magához a műhöz, s teszem hozzá – ezeken keresztül önmagához. Kizárólag ily módon válik érthetővé, hogy a két világháború közötti, ellentmondásokkal terhelt társadalomtörténeti helyzetben, a nyugat-európai újkantiánus és empirikus-pragmatista elméleti tradíciók metszéspontján Horváth örökké az abszolutizmus és relativizmus, természetjog és pozitívizmus, kriticismus és dogmatizmus, idealitás és realitás, spontaneitás és biztonság, szabadság és szükségszerűség, forradalom és alkotmány (rend) ellentéteit konfrontáló, s mégis azok kibékítése után sóvárgó, ugyanakkor állandó kétkedésre hangolt személyiségének „médiámban” hogyan jön létre a szinoptikus látásmód habituális bensővé tétele, s ennek eredményeképpen maga az életmű.

Horváth Barna visszaemlékezése szerint gyermekkorát a sűrűn benépesített, szeretetteljes világa, a nyüzsgő társasági élet⁶ ellenére magányosság- és bizonytalanságérzés uralta, az ifjúkor viszont „vulkánkitörésként” érte. „Azt hiszem, az ifjúság teljesen új élményt adott nekem: szerelmet, kutatást és egyéniséget. Életemben először ízleltem meg a *Határtalan Lehetőséget*. Ez volt az új szempont, amely átalakította a világ képét, ez volt a földrengés, amely darabokra törte láncaimat.”⁷

A tanulás, az értelmiségi pálya nem volt kétséges. Az egyetemet szinte rögtön megszakító nagy háború és az azt követő forradalom is jelentősen befolyásolta Horváth Barna formálódó személyiségét, gondolkodásának alakulását. „Először tanultam meg látni a tömegmozgalmakat – írja önéletrajzában. „Az iskolában sohasem tanultunk arról, hogy olyasmi, mint a szocializmus, egyáltalán létezik. De a háború példaszerűen kioktatott bennünket, hogy mit jelent a szocializmus. A

4 Horváth 1937. IV.

5 Horváth 1993. 8.

6 A családban voltak tanáremlékek, újságírók, jegyzők, bírók, mérnökök, „rendes” polgári, hivatalnok, értelmiségi foglalkozásokat űzők, de akadt köztük apasztázott katolikus pap, református püspök és zsidó szabadkőműves, földbirtokos és professzor, művész, spiritiszta és hivatásos katonatiszt, Habsburg-Tisza-párti és Jászi-követő is.

7 Horváth 1993. 27.

háború alatt formálódott ki bennem első mély és tartós elvem: *az imperializmus rossz, a béke jó*. A forradalomban láttam azoknak a tömegeknek a fellélegzését és lelkesült derűjét, amelyek az évekig tartó rettenet és szenvedés után hazajöttek, és hittek a népi kormányzat eljövételében. És láttam a magyar kommunben a tervezett társadalom (tervtársadalom – Zs. Á.) első kísérletét.”⁸

Az egyetem azonban nem pusztán a jog tanulmányozását (Grosschmid, Szladits, Magyary), hanem a filozófiával, a társadalomtudományokkal, a művészetekkel való ismerkedést, az azokban való elmélyülést is jelentette. A filozófiával – főleg a kriticismussal (Kant) és empirizmussal (Spencer) való – korai ismerkedés után, a művészi stílusélmények és gyakorlatok folyamán az akkor legmodernebbeknél és legforradalmiabbaknál köt ki: olyan tudósoknál, mint Rickert, Stammler, Somló, Kelsen, Verdross, Sander, Hume és Laski, Weber, Durkheim és Mannheim, s olyan művészeknél, mint Bartók, Gauguin, Rabindranáth Tagore, Ady, Proust, Shaw és Wells. A tanulás Horváth számára nem magányos tevékenység, hanem véget érni nem akaró szellemi csatározás. „A vitatkozás a szenvedélyünkkel vált. Vita a vita kedvéért, világos gondolkodás, amely az egeket ostromolta, végtelenül tiszta vágyódás a kulcsok után, amelyek megnyitják az univerzum titkait.”⁹

Egy másik, a színoptikus látásmód megkerülhetetlenségének belátásához vezető élmény a *személyes életút és a jogász hivatás* során felhalmozódó tapasztalatok reflexiójával hozható összefüggésbe. Horváth pályájának kezdetét hivatásokban töltötte, de nem pusztán „egyszerű” jogászként, hanem olyan potenciális tudósként, aki nem csak gyakorlati cselekvőként, hanem mintegy résztvevő-megfigyelőként, avagy terepmunkán lévő antropológusként képes volt felfogni, értelmezni a körülötte folyó eseményeket, képes volt az események roppant áradatában felfedezni a rejtett struktúrákat. „Magam is fogaskerek vagyok a modern Állam és Jog kiterjedt gépezetében” – írja. „Számítalan lehetőségem volt, hogy a hadsereg, az igazságszolgáltatás, a minisztériumi osztályok, és egy sereg más hivatal működését megfigyeljem. Számomra kezdettől fogva magától értetődő volt, hogy a szerveknek és eljárásoknak ez a mérhetetlen apparátusa, amely nélkül a jog szabályai nem tudnák szabályozni az eseteket és valójában ők maguk sem volnának végrehajthatók, a jognak megkülönböztető ismervét alkotja.”¹⁰ A mindennapi jogélet tapasztalatai alapján evidenciaként tudatosult számára, hogy nincs „kész”, „lezárt” jog. A jog pusztán formális szemlélete teljesen idegen a jogi gyakorlattól, nem képes megmagyarázni a jogi jelenség társadalmi és pszichikai működésmódját, s a többi társadalmi objektívációkhoz való viszonyát. A fiatal jogász számára immár nem csupán intellektuális belátás, avagy egyfajta intuitív sejtés a tény és érték dualizmusa, hanem átélésekben eleven és reflexióban átvilá-

8 Horváth 1993. 42.

9 Horváth 1993. 42.

10 Horváth 1993. 91.

gított saját tapasztalat. „Újra és újra megpillantottam a jog Janus-arcát – a kemény tényeket az egyik, a fennkölt eszméket a másik arcon...”¹¹

„A Társadalmat és a Jogot a lehető legtudományosabban akartam leírni.”¹² – mondja Horváth *Forradalom és Alkotmány* című önéletrajzi vallomásában. Kérdés: vajon sikerült-e a tudós vállalkozása? Az alábbiakban a Horváth-féle szinoptikus jellegű társadalom felépülésének és szerveződésének, valamint az azt kutató szociológia (általános társadalomelmélet) rekonstrukciójára vállalkozunk.¹³

Az, hogy társadalomban élünk, adottság számunkra, viszonyunk, beállítódásunk hozzá természetes. De vajon mit jelent ez? Személyes és az emberiség útja lépésről lépésre végzettszerűen meghatározott, vagy vak véletlenek bábuja vagyunk, netán urai sorsunknak, sőt a Természetnek? Míg Benthamnál fájdalom és öröm, Freudnál az Erosz és Tanatosz princípiuma között vergődve keressük a megnyugvást, a boldogságot, Horváth – Kanthoz vagy Marxhoz hasonlóan, de mégis másképp – a társadalmat *a szükségszerűség és szabadság* metafizikai elveinek funkcionális összekapcsolásában konstituálja, ugyancsak valamilyen egyensúlyi állapot, vágykielégülés céljából. „Szükségszerűség vagy szabadság-e hát a társadalom? Szükségszerűség annyiban, amennyiben a természettudományi törvényszerűségek szigorúan megszabják azokat a hatásokat, amelyeket a környezet ránk gyakorol, valamint azokat a feltételeket is, amelyek között alanyiségunkat a környezettel szemben való érvényesítése, a természet erőinek céljaink szolgálatába állítása, az emberi mű bélyegének a környezetre való ráütése sikerül.”¹⁴

„A szabadság az ilyen szükségszerű fejlődésben úgy magyarázható, hogy hozzátartozik a szükségszerű okozati összefüggések szerkezetéhez. Megállóhelyeket vagy átszállóhelyeket jelent okozati sorozatokban. Szabadságomon okorok hatnak keresztül, annyiban tehát ez a szabadság illúzió és ideológia, amennyiben az okozatiság áttörésének agyrémét festi a falra. Szabadságom egyszerűen az okozatos tényezőknek azt az egyszeri összetételét, alakulását jelenti, amely én vagyok. Jelenti különösen a bennem, ebben a különös alakulatban, egymással mérkőző, okozatos tényezőknek még el nem dőlt küzdelmét. Jelenti azt az egyszeri módot, ahogyan minden okozati folyamat ebbe az egyszeri alakulatba, amely én vagyok, betorkollik és onnan ismét továbbbszalad.”¹⁵

Még érdekesebb a dolog, ahogyan Horváth a szabadságot a szükségszerűség, a szükségszerűséget pedig a szabadság oldaláról szemléli. A perspektívák váltako-

11 Horváth 1993. 91.

12 Horváth 1993. 91.

13 Horváth építkezése konzekvens: *Jogbölcseleti jegyzetek* (1924), *Rechtssoziologie* (1934), *A jogelmélet vázlata* (1937), *A szociológia elemei* (1938), *Népszerű szociológia* (1942) című műveiben, mindazonáltal elmondható, hogy kitapintható elmozdulást látunk a társadalmi jelenségek és a jog pszichoszociológiai, lélektani megalapozása, a tudat utópikus szerkezetének vizsgálata irányába.

14 Horváth 1942. 6.

15 Horváth 1942. 8–9.

zásában ugyanis kifejeződik Horváth Barnának az *egyéni és társadalmi fejlődés lehetőségébe* vetett optimista – de nem naiv – hite, a fejlődés igenlése és az ember aktivitása. A fejlődés szükségszerűsége nem zárja ki, hogy azt előmozdítani igyekezzünk: a „jobb jövőbe” vetett fatalista hit, a pusztá várákozás elmulasztja a lehetőségeket, s kitolja a bekövetkezést: pazarlás a szabadság potenciáljával. Ugyanakkor: a szabadság perspektívájából a szükségszerűség „semmi egyéb, mint értelmünk egyik *rendező elve* (kiemelés tőlem: ZS. Á.), amelyet arra használ, hogy a saját portáján rendet csináljon, hogy benyomásaink zűrzavarából rendezett világot teremtsen”.¹⁶ A természeti valóság (Sein), létünk alapjának okozatosága saját lelki és a társadalmi fejlődés oldaláról vágykivetítés (projekció), „annak a vágyunknak a képkivetítése, hogy állandó, biztos, kiszámítható, törvényszerű környezetünk legyen, hogy ne érhessenek meglepetések. Szabadságunk pedig annak az ellenkező vágyunknak a képe, hogy korlátlanul érvényesülhessünk, vágyainkat minden ellenállással szemben teljesen kielégíthessük”.¹⁷ Bár a szükségszerűség és szabadság, Sein és Sollen kontradiktórius ellentéte feloldhatatlan – mert vágyaink konfliktusa kioldhatatlan –, nem lehetetlen viszont az alkalmazkodás, a csiszolgatás: ha akadozva is, de ez jelenti a társadalmi haladást.

A társadalom egyik arca tehát a szükségszerűség, a másik a szabadság. E kettős Janus-arc a közös lényeg a többi ezer arcban. „Nem sorolhatom fel a társadalomnak mind az ezer arcát! Nemi, szerelmi, családi életét, a barátság intim közösségeit, a hivatásközösségeket, az osztályokat, a közönséget, a közvéleményt, az egyházat, a pártot, a falut, a szakszervezetet, a világvárost és az idegenforgalmat, a repülőgép-közlekedést és a tudományos kongresszusokat, a sportot és a divatot, a festészeti irányokat és a titkos társulatokat”.¹⁸ A társadalom, ha akarom, *gazdálkodás*, az anyagi élet reprodukciója – aminek ugyancsak több szegmense van: termelés, fogyasztás stb. –; ha akarom, *harc* – a létért folyó harc, osztályharc, gazdasági verseny, párbaj, polémia, perek, kártyajáték –; ha akarom, *hatalom* – uralkodás, engedelmisség –; ha akarom, *kultúra*, műveltség – a környezet és a közös lelki tartalmak, eszmék művelése –; ha akarom, *intézményi rend* – szokás, konvenció, erkölcs, jog. A társadalom azt az arcát mutatja, amit hajlandók vagyunk észrevenni. „Mégis, jaj annak a kutatónak, aki egyik vagy másik arca kedvéért elhanyagolja a többit! Az ezer arc közül az egyik bővületébe ejti az ilyen kutatót, miközben a többi gúnyosan és csúfondárosan rávigyorog!”¹⁹

A *társadalom konstitúciója* során Horváth *antropológiájában* az embert biológiai, pszichológiai és értelemmel bíró lényként írja le. Az ösztönök és az impulzusok spontaneitása az élet egyes dimenzióiban cselekvésekben realizálódik. A környezet – mint *szükségszerűség* – csak a viselkedésének feltételeit határozza

16 Horváth 1942. 20.

17 Horváth 1942. 10.

18 Horváth 1942. 17.

19 Horváth 1942. 18.

meg, viszont az ösztönök, vágyaink, valamint természeti adottságaink sokszínűsége és konfliktusossága potenciálisan már magában hordozza a *szabadság* mozanatát. „Az aktív spontaneitás éppen abban áll, hogy választunk a környezet által nyújtott lehetőségek között, márpedig minden értékelés, minden választás az intelligenciának egy minimumát feltételezi”.²⁰ A fejlődés Horváth Barna szerint abban áll, hogy a három tényező közül először az érzelmek kerekednek felül a biológiai adottságokon, majd pedig az intelligencia, a racionális belátás kerül domináns pozícióba az érzelmek felett. Biológiai örökségünk és természetes környezetünk mellé az intelligencia felépíti azt a mesterséges környezetet, amelyet aztán *kultúrának* nevezünk.

Ám az embernek nem minden megnyilvánulása számít a társadalom és a jog konstitúciója szempontjából relevánsnak. Az egyed pusztán biológiai vagy lelki megnyilvánulásait Horváth éppúgy nem tekinti magatartásnak, mint az okozatos szükségszerűséggel előidézett *viselkedést*.²¹ *Magatartáson* szerinte *erkölcsi* alanyok olyan viselkedését értjük, „amelyet a viselkedő saját belátása és spontán elhatározása szerint ellenőrizni és irányítani képes”.²² (A magatartás értelemszerűen nem pusztán cselekvés, hanem mulasztás, nem-tevés is lehet.)

A *társadalom* Horváth Barna-féle ún. *centrális fogalmának* megalkotásához azonban tovább kell szűkíteni az emberi magatartások körét. Horváth tagadja a mechanikus vagy organikus felfogásokat, amely a társadalmat az egyének pusztá halmazaként, mennyiségi konglomerátumként vagy biológiai organizmusként értelmezi. A társadalmat azon magatartások interszubjektív összességével azonosítja, amelyek *egymás feltételeit érintik*, vagyis olyan cselekvések összességeként fogja fel, amelyek valamilyen módon intencionálisan egymásra vonatkoznak. Horváth a társadalmi magatartás *feltételein* más, jelen lévő vagy nem jelen lévő emberek heteronóm magatartásait, illetve azok (tehát nem természeti, materiális tényezők) folyományaként már előállt vagy később előálló szituációkat, folyamatokat, intézményeket érti. „Elmondhatjuk tehát, hogy nem csupán az egyes magatartások, hanem azok száma és közössége – továbbá jellege: békés/harcos, prosperáló/hanyatló, művelt/műveletlen stb. (kieg. tőlem – Zs. Á.) – is olyan feltételeket teremtenek más magatartások számára, amelyek kétségkívül társadalmiak.”²³

A magatartás külső feltételeit azonban nemcsak mások (egyének vagy közösségek) magatartása jelenti, hanem általában véve a külső környezet. Nyilvánvaló például, hogy az emberi közösségek valahol letelepednek, alakítják természeti környezetüket. Hol van hát az elhatárolási pont a *társadalmi és természeti környezet* között? A természeti környezet egésze nem társadalom, hanem annak csak létalapja: csak azt a részét tekinthetjük társadalomnak, amely az ember ellen-

20 Horváth 1924. 193.

21 Pl. öntudatlan állapotban valaki egy másik emberre zuhan.

22 Horváth 1937. 36.

23 Horváth 1938. 10.

őrzése, irányítása alá vonható. „A természeti környezet tehát csupán azoknak a társadalmi magatartásoknak a tényállásaképpen válik társadalmivá, amelyek a környezetet kiválasztják.”²⁴

A cselekvés feltételeinek *érintettsége* Horváthnál azt jelenti, hogy az egyik ember magatartása, a magatartások szövevényeképp előálló, befolyásoló jelenségek nem kauzálisan, természet módjára hatnak a másakra, hanem pusztán annak keretfeltételeit alakíthatják oly módon, hogy az – hasonlóan immár a természeti, tehát külső körülményekhez – spontánul és szabadon alkalmazkodhassék. Horváth Barna tehát az emberi magatartást spontán és szabad alkalmazkodást lehetővé tévő *automón* jellege révén ragadja ki a társadalomban (is) érvényesülő oksági törvény uralma alól. A magatartás feltételeinek érintettsége természetesen nem pusztán tudatos akarati aktus eredményeképpen állhat elő, hanem az bekövetkezhet anélkül is, hogy a cselekvők arról vagy akár egymásról is tudnának.²⁵

A magatartás Horváth-féle definíciója tisztán mutatja annak és egyben a társadalomnak a *szinoptikus* szerkezetét. Láttuk, hogy már a magatartás spontaneitásában – a kognitív megnyilvánulásokról nem is szólva – értékelés (morális szabadság) fejeződik ki. A társadalmat csak az értékszempontokhoz igazodó, értékelő magatartások érintkezésével tudjuk a természettől megkülönböztetni. A társadalom se nem merő természet, nem pusztá tény (Sein), se nem pusztá érték (Sollen), hanem a tények és az értékszempontok *eszmei kombinációja*. Ez a felismerés és a Horváth által választott és kombinált elméletalkotási-értelmezési paradigmák: egyfelől a létet és kellést elválasztó újkantiánus ismeretelmélet és metodológia, másfelől a jelenségeket térben-időben változhatóként elgondoló, ontológiai alapként szolgáló empirikus-pragmatikus (processzuális) szemléletmód messzeható következményekkel bír – ebből fakad voltaképpen a Horváth-féle *szinoptikus jog- és társadalomelmélet* eredetisége, *nóvuma*.

A horváthi életmű tanulmányozása alapján elmondható, hogy a szinopszis – vagyis a tények és értékek szemléleti egysége gondolati kapcsolata – érvényességi köre *univerzális*: az elemi magatartástól a társadalmon és jogon (jogász hivatásokon) keresztül az összes kultúr(és jog-)tudomány szinoptikus természetű. A Sein (lét) és Sollen (érvényesség) mint a fennállás két módozata között – a módszer tisztasághoz ragaszkodva – nem létezhet valamiféle „harmadik birodalom”. A szinoptikus módszer a természettel és a normával nem mint „*harmadik ismerettárggyal*” foglalkozik, hiszen a norma és valóság között nincs tárgyi kapcsolat. Norma és valóság kapcsolata csak *gondolati képződményként* fogható fel, ezért a társadalom csak *gondolati tárgy*, vizsgálatának módszere pedig nem megismerési (!) tárgykonstituáló, hanem „csak” *gondolati módszer*.

„Nehéz hozzászokni, hogy a társadalom nem a természetben létezik, mint a testek, hanem csupán gondolatképlet, a képzelet alkotása, amely a rideg té-

24 Horváth 1938. 10.

25 Pl. fertőzésveszély, járvány esetén.

nyekhez hozzáképzei az érték szempontokat, hogy ezekkel kapcsolatba hozva őket, kiemelhesse belőle a társadalmat. Pedig a dolog csakugyan úgy áll, hogy a társadalom csak gondolatképlet, a naturalizmus terminológiájában beszélve: ideológia.”²⁶ Ez kétségkívül lefokozza a szociológia ismerettárgy-igényét. Ennek megfelelően a szociológia módszerét „úgy jellemezhetjük, hogy az egymást érintő spontán magatartások tényállásait tevő tényelemeket és az értékmérőiket alkotó értékelemeket, egymáson kiválogatván őket, gondolatban egymásra vonatkoztatja és ezzel egy csupán a szemlélő gondolkodásában fennálló reflexív skémába foglalja azokat”.²⁷

A *szociológia* – szemben az egyes társadalomtudományokkal, mint pl. a jogtudomány, közgazdaság-tudomány – a legáltalánosabb társadalomtudomány, az egész társadalom általános törvényszerűségeinek elemzését vállalja. A legáltalánosabb kérdések pedig a társadalomra nézve: a *változás*, a *helyesség* és a társadalom *fogalmának* kérdése.

Ismert, hogy a comte-i naturalista kauzális-explikatív szociológia csakis a társadalom okozatos összefüggéseit hajlandó társadalomelméletnek – sőt egyáltalán tudománynak – tekinteni, mivel szerinte a természeti törvényszerűségek kimerítik a világ törvényszerűségeit. Ezzel szemben ismeretelméleti – módszertani és ontológiai előfeltevéseiből adódóan Horváth mint a szellemtudományi irányzatú szociológia híve, a szociológiát a természettudomány és az értéktudomány elemeiből állítja össze. „Módszertani kérdés, hogy hogyan? A módszertisztaság elve eleve kizárja, hogy a kettőt összevegyítsük, hogy okozatot másra, mint okra, értéket másra, mint értékre visszavezethessünk. Az okozatos soroknak és az axiológiai soroknak egymástól függetlenül, különböző dimenziókban vagy síkokon kell futniuk. Kauzális és axiológiai sorok kapcsolatáról legfeljebb abban az értelemben lehet szó, hogy mintegy egymás síkjára fényképezzük őket. Tényleg ezt tesszük, amikor megmondjuk, hogy valamely ember vagy közösség adott esetben hogy fog viselkedni és hogyan kell viselkednie. Tekintetbe vesszük a ténybeli adottságokat, okozatos szükségességeket, és elvégezzük azokat az értékeléseket, amelyekről feltételezzük, hogy azok alapján következik be a kérdéses magatartás. Tudjuk, hogy bizonyos mértékig adva van, hogy milyen lesz az idegen magatartást kiváltó értékelés, de tudjuk azt is, hogy az okozatos adottságok körén belül az értékelés egyedül az érvényesség szempontjaihoz igazodhatik. E körön belül az utánaértékelést mi is csak a merő érvényesség szempontjai szerint végezhetjük. A kalkulus eredményében bízunk, noha tudjuk, hogy a bekövetkezése sem okozatosan nem szükségszerű, sem axiológiailag nem tagadhatatlan. Az okok és értékelvek alanyi kapcsolatának *általánossága* (az alanyok széles körében való állandósága) pótolhatja számunkra a kauzális és az axiológiai sorok hiányait.”²⁸

26 Horváth 1938. 11.

27 Horváth 1938. 12.

28 Horváth 1938. 5.

A tisztán természettudományi és axiológiai fejtegetésben voltaképpen a szociológiai előtanulmányaink számítanak, ugyanis a szociológia akkor talál rá a saját törvényszerűségeire, amikor a társadalom tényelemei és értékelemei kapcsolatának *funkcionális* összefüggéseire kérdez. Ennek a funkcionális beállítottságnak azért van konzekvenciája: „amikor a lehetőségeket és teljesítményeket keresi, akkor a helyesség legvégső statikus értékmérőinél jobban érdekli az axiológiai funkciók dinamikája, az értékpozitivitás, és a helyességet is már dinamikusan, pozitíválódásként, változás módjára fogja fel. A változás problematikájának ebben az árnyalatnyi kihangsúlyozásában őrizi a szociológia naturalisztikus hagyományának az emlékét.”²⁹

Mivel a szociológia generalizáló jellege miatt csakis általános, illetve tipikus jelenségekkel, társadalmi objektivációkkal foglalkozhat, Horváthnak szűkítenie kell a társadalmi magatartások körét. „Objektív társadalmi, azaz *közösségi* tényezőkn vagy *társadalmi objektivációkon* (kiemelés tőlem – Zs. Á.) az egymást érintő magatartások *szabályosságát*, tehát a társadalom *tipikus* viselkedését értjük.”³⁰ A tipikus egyéni magatartások körén belül tehát a társadalom bizonyos *egységet* mutat fel. Az egység kialakulását nemcsak a társadalmi magatartások egyformasága, *homogén hasonlósága* teszi lehetővé, hanem azok ún. *szabályos különbözősége*, **vagyis** *heterogén hasonlósága*, egymást *kiegészítő* *funkciómegoszlása* is. Így pl. míg a gazdaságban a termelésen vagy a fogyasztáson belül a magatartások pusztán hasonlatossága mutatható fel, egymás közti viszonyukra már a kiegészítő funkciómegoszlás jellemző, hiszen egyik sem képzelhető el a másik nélkül.

Hiba lenne feltételezni, hogy a társadalom és a társadalmi egység azonos fogalmakat jelentenek. Hiszen Horváth meghatározása értelmében a teljes káosz közepette is létezhet társadalom, mivel a magatartások – legyenek azok akár szabályosak, akár szabálytalanok – egymás feltételeit érintik. Önmagában véve az egyéni magatartások különbözősége még nem zárja ki a társadalmi egység kialakulását, csak abban az esetben, ha ezek a magatartások szabálytalanul különböznek. Amilyen mértékben tehát hasonlóak vagy szabályosan különbözőek a magatartások, abban a mértékben beszélhetünk a biológiai, lelki, illetve fiziológiai folyamatok *objektíválódásáról*. Ez az objektíválódás teszi aztán lehetővé a társadalmi egységek keletkezését. Végeredményben tehát „a társadalom nem tételezi fel a társadalmi egységet, ellenben a társadalmi egység feltételezi a társadalmat és az objektíválódást. Tehát objektíválódásról csak társadalmi egységben és társadalmi egységről csak objektíválódás esetén lehet beszélni...”³¹

Horváth a társadalmi egység átfogóbb fogalmán belül helyezi el a *társadalmi rend* kategóriáját. Társadalmi rendről csak akkor beszélhetünk, ha a magatartásoknak nem pusztán a szabályossága, de a *szabályozottsága* is fennáll. A szabá-

29 Horváth 1938. 13.

30 Horváth 1937. 33.

31 Horváth 1924. 198.

lyozottság kialakulásának feltétele pedig az, hogy a magatartások – valaki vagy valami által meghatározott – *mintát* kövessenek. Ekkor jön létre a szinoptikus szerkezetű eljárás, vagyis „az előre meghatározott magatartás”.

Horváth processzuális jogszociológiájában *történeti-szociológiai* vizsgálattal próbálja rekonstruálni a társadalmak eljárási struktúráját, keletkezését és felépülését. Megállapítja, hogy a történeti társadalmak *eljárási szerkezete* különböző fejlettségű szinten tárgyiasult eljárások hierarchiájából áll. Mindezek ősforrása a *szokás*, melyekből *tagoltabb*, *változatosabb*, de *mulandóbb*, *szórványosabb* eljárások, formális objektivációk fejlődnek ki (divat, illem, szertartás, becsület, játék stb.). A társadalmi eljárás harmadik szerkezeti és funkcionális rétegét olyan ún. *kifejező* eljárások alkotják, mint pl. a nyelvjárások, a művészi vagy tudományos formák.

A jog konstitúciója szempontjából számunkra a negyedik réteg, azaz a nagy *társadalomszervező* eljárások síkja a legfontosabb. Horváth Barna az általa tekintetbe vett társadalmi rendek (gazdasági, hatalmi, erkölcsi és békerend³²) vizsgálatát jogszociológiai nézőpontjának megfelelően a jog keletkezésének, *változásának* folyamatába ágyazva végzi el. A tárgyalás során azokat az alapokat nevezi meg „a jog alapul fekvő tényeiként”, amelyek a *legerősebb*, illetőleg a *legközvetlenebb funkcionális* összefüggésben vannak a joggal. „A gazdaság, harc, hatalom, művelődés és [sic!] eljárás azért a legközvetlenebb alapjai a jognak, mert maguk is *épp-úgy*, mint a jog, *objektív társadalmi, közösségi tényezők* vagy más szóval *társadalmi objektivációk*.”³³ Mindezen objektivációk funkcionális (és nem kauzális!) összefüggésben vannak a jog történeti valóságával. Míg az alapok a jog konstitutív lehetőség feltételét alkotják, addig a jog mint különleges társadalmi technika az alapok fejlődésének egy bizonyos pontján túl nélkülözhetetlen továbbfejlődésük számára.

A jog alapjaiban a jog szociológiai tartalma jelenik meg. „A jog alapjaival együtt adott... Ugyanaz a társadalmi anyag, amely a jogot éppúgy hordozza, mint a gazdaságot, a háborút (harcot – Zs. Á.), a hatalmat, a kultúrát és az eljárást. Ugyanaz a magatartás egyik szempontból tekinthető jognak, a másiktól gazdaságnak, harcnak, hatalomnak, kultúrának vagy eljárásnak.”³⁴ Mindazonáltal a jog alapjai természetesen túlterjednek ugyanazon magatartás jogi felfogásán, ez a tartalmi különbözőség alapozza meg *nem-azonosságukat*, ezáltal fogalmi különbözőségüket.

A *jog társadalmi anyagának homogenitása*, a minden társadalmi objektivációban közös társadalmi magatartás azonban nem jelenti azt, hogy a jog és alapjai teljes mértékben egybeesnének, vagy hogy a jog pusztán az alapok egyik rétegét tenné ki. De nem lehet azonos a jog még a vele legbensőségesebb, legközvetlenebb kapcsolatban álló eljárással sem, melyet Horváth Barna a jog *genus proximumának*

32 Lásd ehhez: Horváth 1937. 5–6.

33 Horváth 1937. 33.

34 Horváth 1994. 67.

tart, ugyanakkor a jog a mindenütt jelen lévő eljárásnak a legfejlettebb, legintézményesedettebb formáját jelenti. Mind a társadalmi alapoknak, mind pedig a jognak megvannak tehát a *tipikus magatartásai, sajátos működési területük, önlogikájuk*.

A jog legközvetlenebb alapjai, mivel társadalmi objektívációk, maguk is osztják az őket felépítő társadalmi magatartás és a társadalom *szinoptikus természetét*, hiszen egyrészt *létokok* és – egymástól csak analitikusan elválasztható összefüggésként – *értékalapok* eszmei, gondolati kapcsolatában konstituálódnak, másrészt elemzésük is a valóságnak egy bizonyos értékszempont szerint kiválasztott részének vizsgálatát jelenti. A *gazdasági rend* egyrészt „*természeti szükség-szerűség*”, a társadalom „*legelső, állandó, mindenütt és mindenkor érvényesülő tevékenysége*”,³⁵ „*másrészt feltétele magasabb szükségletek és értékigények kielégítésének, tehát az értékkrangsor által eddig a mértékig igazolt érték*. Ugyanúgy a *hatalomban* a *kényszerítő ok* és a *spontán szabadság*; a *harcban* és *békében* a *természeti szükségesség* és a kölcsönös *értékrombolás* illetőleg *-fejlesztés*; a *művelődésben* az *okozatosan korlátozott művelése* a *legvégső értékeknek*, és végül az *eljárásban* az *okozatosan meghatározott tényleges* magatartásoknak *eszmei magatartásmintákkal* való kapcsolata áll előttünk.”³⁶

A jog nélkülözhetetlen alapjai azonban különböző súllyal esnek latba a jog funkcionális determinációja során, s ily módon egy olyan skálán helyezhetők el, melyek a tényezőket a *befolyás erőssége* és *joghoz való közelsége* alapján rendezi el. A legerősebb, de legközvetettebb kapcsolatban a gazdaság áll a joggal. A vitális szükségletek nyomása sorrendben megelőz minden mást, azonban kielégítésük után súlyuk elenyészővé válik, s más hatásoknak adják át helyüket. Ezzel szemben a legközvetlenebb, éppen ezért a leggyengébb alapja a jognak az eljárás, mivel az a legfejlettebb eljárási szerkezetben intézményesülve már maga is jog. A két említett objektíváció között az egyes alapok egyre gyengébben, de annál közelebbről hordozzák a jogot.

Horváth Barna az alapok *hierarchikus rendezettségének* és az eljárások intézményesülésének vizsgálata során azt a tételt állítja fel, miszerint minél inkább megszűnik a magatartásminta létbeágyazottsága, minél élesebben elkülönül a konkrét magatartás lefolyásának folyamatától, illetőleg az eljárás a materiális objektíváció minél magasabb fokát éri el, annál formálisabb, kategorikusabb lesz az előírás.³⁷

Horváth a jog társadalmi alapjainak elemzését összeköti a Hobhouse-tól átvett, a társadalom és a jog fejlődésének összefüggéseire alkalmazott *négy fejlődési típussal*: a *növekedés*, a *hatásosság*, a *szabadság* és a *kölcsönösség* elemzésével. Általánosságban elmondható, hogy a négy fejlődéstípus egymás közti viszonyában a *csökkenő teljesítmény törvényszerűsége* áll fenn. A fejlődés akkor lehet

35 Horváth 1937. 22.

36 Horváth 1937. 33.

37 Horváth 1937. 66–67.

optimális, ha mindegyik külön-külön arányosan egészíti ki a másik hármat. (Bármelyikük túlfejlődése – pl. a bürokrácia képében megjelelő túlnövekedés –, a zsarnokságban manifesztálódó túlhatásosság, a túlzott szabadság (liberalizmus) és a túlkölcsönösség (tervtársadalom) – a jog társadalmi létalapjainak összeomlásához vezet.) Ugyancsak a *csökkenő teljesítmény* törvényszerűsége áll fenn a jognak a gazdasággal, a hatalommal, a harccal és a műveltséggel való kapcsolatában (pl. jogi túlszabályozás fenyegeti a gazdaság immanens törvényszerűségeit). *Egyenes arányú fejlődés* egyedül az eljárás és a jog fejlődése között áll fenn. A jognak ugyanis legközvetlenebb – épp ezért a leggyengébb és legkevésbé eredeti – alapja maga az *eljárás*: az eljárás végül is a jog fogalmába torkollik bele. Horváth Barna szerint azonban nemcsak hogy az eljárás a jog fő/vagy nem-fogalma, hanem fordítva: a jog mint legfejlettebb eljárás jelenti az eljárás felső fokát. A jog *genus proximuma* tehát az eljárás, míg az eljárás *superlativusa* maga a jog.

A jog „az összes egyéb eljárásokat felülmúlja intézményesség tekintetében, mert 1. az eljárások *tömegesek*, és állandóan működő szervekké (pl. parlament, bíróság stb. – Zs. Á.) és intézményekké (pl. per – Zs. Á.) sűrűsödtek, 2. tagoltságuk, egymást kiegészítő (hatásköri, büntetőjogi, polgárjogi stb. – Zs. Á.) megoszlásuk és *hatásosságuk* a legnagyobb, 3. a társadalmi szabadságnak és szükségletkielégítésnek, valamint 4. a társadalmi kölcsönösségnek és igazságosságnak a legalkalmasabb eszközei”.³⁸ Az eljárás *szabadsága* egyben a társadalom szabadsága is, hiszen a jog a kényszer monopolizálásával megszünteti a magatartások feltételeit érintő, különböző objektív és szubjektív tényezők kaotikus kényszerét, s mindegyiket megszabadítja a többi magatartás rá gyakorolt kényszere alól. Az eljárás és a jog *kölcsönössége* pedig abban fejeződik ki, hogy mind könnyebbé válik a különböző fejlettségű eljárások – az erkölcs, a közvélemény és a jog – közötti „átjárás”, egymásból való felfrissülésük, az elkülönülten fejlődő eljárási formák evolúciós eredményeinek átvétele (laikus és szakbíráskodás, jogi műveltség kiterjesztése, közvélemény alakítása jogpolitikai kérdésekben, bírói szabad mérlegelés stb.).

A legintézményesedettebb eljárási szerkezet tehát maga a jog, amikor is az eljárás mint *forma* eléri az eljárás – sajátos értelemben vett – *ideális* fogalmát. Az eljárási módok differenciálódásának és kölcsönhatásának fejlődése azzal a következménnyel jár, hogy a legintézményesedettebb eljáráshoz, a joghoz képest más társadalmi eljárások (pl. szokás, morál, gazdaság, hatalom) többé már nem mint eljárások jönnek számításba, hanem pusztán *materiális* objektívációként, mint a jog értéktartalmai.

A materiális szociológiájának korántsem kimerítő elemzése után felmerül a kérdés: vajon valóban sikerült-e *Jogszociológiájában* Horváth Barnának a társadalom és a jog szisztematikus elemzése? Az öt társadalmi objektíváció és a négy fejlődési törvényszerűség funkcionális összefüggéseinek segítségével, a változás négy dimenziójában vajon fel tudta-e mutatni a társadalom és a jog szinoptikus karakterét?

38 Horváth 1937. 31.

Sorolhatnánk itt az elismerő és a kritikus véleményeket. De ha már e tanulmányunkat Horváth reflexivitási képességének kiemelésével kezdtük, érdemes felidézni Horváth tudósi magatartásának megítélése szempontjából igen figyelemreméltó önkritikus visszatekintését. Álláspontja szerint elméletének *maradandó* eredménye egyrészt a szinoptikus módszertan, másrészt pedig az eljárási jogelmélet kidolgozása, amelyet *legexplicitebb* formában az 1934-es, eredetileg német nyelven megjelent *Jogszociológia* című művének Első részében fejt ki.³⁹ A társadalmi objektiváció és az egyetemes törvényszerűségek teljesítmény-összefüggéseire vonatkozó vizsgálatait (vagyis alapvetően a *Jogszociológia* Második részének zömét) azonban már munkássága *mulandó* fejezeteinek tartja, s fél évtizeddel később keserűen állapítja meg: „A gondolkodás történetében gyakran előfordul, hogy új alapgondolat első ízben olyan groteszk alkalmazásban tör keresztül, amely semmi arányban sem áll a később felismert jelentőségéhez. Nálam is a szemléleti módszer megtalálása a hegyek vájúdásával, a jog és a társadalom közötti »csökkenő teljesítmény törvényszerűsége« pedig, amelyet a módszer alkalmazása útján véltem elérni, a nevetséges egerke születésével volt egyértelmű.”⁴⁰

„Sok hűhó semmiért?” – tehetnénk fel Horváth Barnával együtt mi is a kérdést. Hiszen azért mégsem arról van szó, hogy a könyv második, szisztematikus részében Horváthnak ne sikerült volna érzékeltetni tény és érték szinoptikus szerkezetét, vagy hogy a funkcionális társadalmi teljesítmény-összefüggések törvényszerűségeit revideálnia kellene. Sokkal inkább arról, hogy az Első részben kifejtett alapgondolat átütő jellegéhez *képest* „az eredmény” – Horváth talán túlságosan is kíméletlen szavaival élve – „tényleg szintelen, semmitmondó”.⁴¹

Valóban elképzelhető, hogy az utókor olvasója úgy érzi, a számára már esetleg ismert (jogszociológiai megállapításokhoz a szinopszis módszertani „találmányának” alkalmazása nélkül is eljuthatott volna. Továbbá, míg egyes objektívációk (így a gazdaság vagy a hatalom) elemzése álláspontunk szerint is túldimenzionált, mások (tudás, eljárás) nem kellőképpen kidolgozott. Horváth maga is elismeri, hogy megkülönböztetéseinek „elvontsága, a funkcionális összefüggéseknek elvontan felfogott problematikája a módszer termékenyebb alkalmazását, jelentőségének kibontakozását megakadályozta”.⁴² A módszer és alkalmazása közötti ellentmondást Horváth azonban nemcsak saját hibájának tudja be, hanem annak is, hogy a mű megírásakor még nem születtek meg, illetve számára kevésbé voltak ismertek azok a rokon törekvések, melyek segítették volna a módszer gyümölcsözőbb kiaknázásában. „Hiányoztak a szkeptikus gondolkodás (Hume),

39 Lásd ehhez: Horváth Barna: *Rechtssoziologie. Probleme der Gesellschaftslehre und der Geschichtslehre des Rechts*. 1934. Grunewald, Berlin; Magyarul: Horváth Barna: *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*. 1995. (ford: Zsidai Ágnes) Osiris, Budapest.

40 Horváth 1941. 67–68.

41 Horváth 1941. 69.

42 Horváth 1941. 70–71.

az újabb lélektan, a mélysziociológia és az újrealizmus tanulságai... A szemléleti módszert ezek nélkül a közvetítő gondolatok nélkül *nem is lehetett* termékenyebben alkalmazni.”⁴³

Horváth Barna mindezeket a tapasztalatokat később igyekezett hasznosítani. Más tanulmányai mellett (*A szociológia elemei* – 1938; *Macht, Recht, Verfahren* – 1941) fényes tanújelét adja ennek az 1937-ben megjelent *A jogelmélet vázlat*a című munkája, melyet gondolatisága, felépítettsége, kidolgozottsága tekintetében méltán tarthatunk a jogi valóság szociológiai konstrukciója, az eljárási jogszemlélet, s ezzel együtt a magyar jogbölcsélet kiemelkedő teljesítményének. Horváth e könyvében a szinoptikus módszertani eredményt már adottnak veszi, s a hangsúlyt inkább a jog változásának, helyességének és fogalmának beható vizsgálatára helyezi. Bár az alapgondolat, vagyis a Sein és Sollen szemléleti összekapcsolása kimondottan vagy kimondatlanul végig jelen van Horváth munkásságában, elméletileg figyelemre méltó adalékot már csak a *Field Law and Law Field* (1957) című, Amerikában megírt és ugyancsak komoly nemzetközi vitát kiváltó tanulmányában nyújt, melyben annál megalapozottabbnak véli szinoptikus jogelméletének érvényességét, minél inkább gyökeret ver az a fizikai-filozófiai belátás, miszerint a természetben sem kauzális törvényszerűségek uralkodnak, legfeljebb statisztikai valószínűségek állapíthatók meg.

Remélhetőleg sikerült érzékeltetnünk, hogy a szinoptikus látásmód egy hihetetlenül érdekes társadalom- és szellemtörténeti szituációban, a kor, a személyiség és a gondolat egyedülálló, mondhatni dialogikus találkozásának eredményeképpen született meg. A horváthi életmű a nyugat-európai tradíció két világának metszéspontján, rendkívül eredeti ötvözetként jött létre. Horváth Barna az abszolutizmus és relativizmus, természetjog és pozitivizmus, a kritikai és dogmatikus gondolkodás Szküllája és Kharüdisze között hajózva hihetetlen dialektikus éleselméjűséggel kísérelte meg a létet és érvényt egymástól végtelenen elválasztó „hiatus irrationalison” való gondolati (logikai) úrrá levést. A tény és érték differenciájának és ellentétének – se nem szinkretikus, se nem a hegeli dialektika értelmében szintetikus – elgondolására hivatott szinoptikus módszer funkciója elsősorban abban áll, hogy a közvetíthetetlenség bizonyosságából kiindulva valamiképpen mégis lehetővé tegye ha nem is az átjárást, de legalábbis a *funkcionális érintkezést* a Sein és Sollen világai között. S vajon Horváth Barna végigjárta-e az általa választott „ismeretlen ösvényt”, lelki alkatának lényegi vonását jelentő, folyton paradoxonokba bocsátkozó metafizikai nyugtalansága kielégülést talált-e valamilyen megoldásban? Vagy a kísértés örök? A választ csak a kérdező filozófus adhatja meg. „A végső megoldást nem kívánja összetéveszteni a végső megoldás iránti vágyakozással. Óriási a vágyakozás és a kísértés az iránt, hogy ténnyé és értéket, anyagot és szellemet egymásra visszavezessünk, egymásban feloldjunk. Mily emberfeletti erőfeszítésbe kerül kimondani: hihetjük, remélhetjük, de nem tud-

43 Horváth 1941. 72.

hatjuk, hogy vajon a világ végső elemzésében anyag-e vagy szellem, lét-e vagy érvény. Talán egyik a másiknak csupán csalóka visszfénye, illúziója; talán »minden mulandó csak hasonlat«, vagy ellenkezőleg, minden eszme csupán »ideológiai reflex«; talán egymáson áthatoló képsíkok, amelyek csak a mi látásunk számára vannak, és valami egyetlen azonosat, csak számunkra láthatót jeleznek. Ki tudja? Talán épp az a legerősebb gondolat, amely ily óriási elveknek, mint a materializmus és spiritualizmus, a tökéletes egyensúlyát kibírja. A gondolkodás titka elmenni odáig és megállni ott, minden csábítás és kísértés ellenére kitartani azon az utolsó pontján a gondolat sziklaösvényének, amelyen túl az illúziók örvényébe való lezuhanás már elkerülhetetlen. Ha a tény és érték ellentétet valamely olcsó megoldással elleplezzük, lehetünk »szárnyaikkal arcukat eltakaró angyalok«, de addig, amíg ennek az ellentétnek a súlyát erősek vagyunk elviselni, hívei maradunk a bölcsesség szeretetének, a filozófiának.”⁴⁴

Irodalom

- Horváth, B. 1924. *Jogbölcséleti jegyzetek*. Kézirat.
- Horváth, B. 1934. *Rechtssoziologie. Probleme der Gesellschaftslehre und der Geschichtslehre des Rechts*. Berlin; Magyarul: Horváth, B. 1995. *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*. (ford: Zsidai Ágnes). Budapest.
- Horváth, B. 1937. *A jogelmélet vázlatja*. Szeged.
- Horváth, B. 1938. *A szociológia elemei. Acta litterarum ac scientiarum reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephina, Sectio: Juridico-politica Tomus (XIII.)* Szeged.
- Horváth, B. 1941. A jogszociológia útja. *Társadalomtudomány*. (XXI)
- Horváth, B. 1942. Népszerű szociológia. Munkások számára tartott előadások nyomán. *Szociális Szemle*, III. évf., 1–3. sz.
- Horváth, B. 1993. *Forradalom és Alkotmány (Önéletrajz 1944–45-ből)*. (ford: Nagy Endre; szerk. és a jegyzeteket készítette: Zsidai Ágnes). Budapest.
- Horváth, B. 1994. *A jog alapjai általában*. Kézirat (ford: Nagy Gábor)
- Korcsog, B. 2002. Hermész német nagykövete. *Élet és Irodalom*, XLVI. évf., 17. szám, április 26.; <http://www.es.hu/old/0217/feuilleton.htm>

44 Horváth B. 1937. XVI.